

Козак Л.В.

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В РИНКОВІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Досвід зарубіжних країн показує, що перехід від однієї економічної системи до іншої – це складний довготривалий процес, швидкість перебігу якого залежить від початкових стартових умов країни та від обраної стратегії реформ. За визначенням польського економіста Л.Бальцеровича, існує п'ять основних категорій початкових умов, що мають особливе значення для переходу до ринкової економіки: макроекономічна ситуація, економічна система, структура реальної економіки, чистий зовнішній борг, рівень людського капіталу (7, С.79).

Добре відомо, що існує тісний взаємозв'язок між економічним ростом країни та макроекономічною стабільністю. Розбалансованість бюджету спричиняє або гіперінфляцію, або нагромадження державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) або зростання заборгованості бюджетних установ. Цей фактор зумовлює постійну нестабільність фінансової системи, що змушує банки підтримувати високі процентні ставки. «Недоступність» кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників не тільки обмежує інвестиції в галузь, але й унеможливорює просте її відтворення, враховуючи сезонність сільськогосподарського виробництва.

Структура реальної економіки та економічна система визначає ефективність функціонування господарського механізму, здатного швидко реагувати на потреби суспільства та пристосовуватись до швидкозмінюваних умов ринку.

Багато фактів свідчать, що стартові умови України були набагато складніші, ніж в інших республіках колишнього СРСР. Перш за все, слід враховувати той факт, що Україна була багато в чому нерационально інтегрована в народногосподарський комплекс колишнього СРСР, відірвана від економічних зв'язків з іншими сусідніми державами. Біля 80% її промислового виробництва не мали закінченого технологічного циклу на власній території, дві третини всіх господарських зв'язків працювало на Росію (2, С.28). Маючи могутній сільськогосподарський потенціал, Україна з перших

днів свого існування як окремої держави опинилася в повній залежності від інших держав щодо виробництва зернозбиральних комбайнів, кормозбиральної техніки, вантажних автомобілів, багатьох видів мінеральних добрив (особливо фосфорних) та нафтопродуктів. Названі фактори, перелік яких можна значно подовжити, безперечно, є однією з причин затяжної кризи в сільськогосподарському виробництві.

Разом з тим, аналіз наслідків реформувань економіки в нашій та інших країнах наводять на думку про те, що земля, природні багатства країни, приріст капіталу та робочої сили (в класичному розумінні даних понять) не є сьогодні достатніми факторами виробництва та джерелом соціально-економічного розвитку. Випередження темпів зростання національного доходу порівняно з темпами приросту інвестицій в багатьох країнах не завжди можна віднести до так званого залишку Солоу, тобто до дії абсолютно незалежного від економічної системи чинника – науково-технічного прогресу. По-перше, класична теорія росту не пояснює причини самого технічного прогресу, оскільки він абсолютно не залежить від рішень економічних суб'єктів. По-друге, з допомогою даної теорії не можна пояснити велику різницю у величині залишку Солоу в різних країнах з однаковим рівнем розвитку техніки та технологій. Все це свідчить про існування додаткової продуктивної сили, що знаходиться поза матеріальними факторами виробництва, а саме – людський капітал.

У нашій вітчизняній економічній теорії та практиці роль цього фактора недооцінюється. Якщо розглядати людський капітал (тобто сукупність знань, здібностей, професійних навичок, невід'ємних від їх носія – конкретних людей) як першоджерело нагромадження капіталу та ефективного використання матеріальних факторів виробництва, стають зрозумілими глибинні причини агропродовольчої кризи. Ці причини можна звести до двох груп – за ступенем впливу на розвиток сучасної аграрної кризи та об'єктивними передумовами виникнення.

Головною причиною, на наш погляд, сучасного стану в сільському господарстві є те, що здійснювані аграрні перетворення не підтримує значна частина селян, заради інтересів яких вони задумані.

Для успішного проведення реформ та розвитку ринкових відносин у сільському господарстві повинна бути присутня певна ринкова заангажованість мас, відповідний світогляд учасників господарської діяльності на певний спосіб їх поведінки. Так, у Польщі номінальне приватне сільське господарство до початку реформ (78% орної землі належало приватним фермам) (7, С.82) можна віднести до сприятливих факторів формування ринкового мислення у селян, у той час, як в Україні відсутність приватного сільськогосподарського виробництва підсилювалось високим ступенем адміністрування економіки.

За часів радянської влади був сформований особливий тип виробничо-господарських відносин на селі. Планово-розподільча, командно-адміністративна система до дрібниць регулювала виробництво, під страхом покарань відлучувала як рядових колгоспників, так і керівників і спеціалістів усіх рівнів від щонайменшої незгоди з офіційними настановами та вищестоящими органами управління. Під впливом цього було виховано кілька поколінь працівників, більшість яких виявилась нездатною до творчого мислення, самостійного прийняття рішень, від почуття відповідальності за результати виробництва. Значна частина селян виявилась зовсім невідповідними до сприйняття ринкових реформ не тільки у виробничому відношенні, але й політично та психологічно. Крім того, це далеко не перший випадок у ХХ ст., коли селяни зазнавали найбільших втрат від політичних та соціально-економічних змін у суспільстві. Всі такі випадки були надзвичайно важкими і складними або й жахливими. Чимало селян пам'ятають про них безпосередньо, а інші знають з розповідей старших поколінь, як жорстоко партійно-радянська система вміла розправлятися з тими, хто хоча б осмілювався мати власну думку щодо того, як повинно жити село. Все це не могло не зумовити обережність селян щодо участі у реформі та сформулювати їх світогляд таким чином, що потрібно обходитись тим, що є. У багатьох КСП вже по декілька років не виплачують заробітну платню, а їх працівники щодень ходять на роботу і не виставляють керівництву вимог, не страйкують, не вимагають розподілу колективного майна. Отже, можна вважати, що реформаційна ситуація в українському селі ще не сформувалась або навіть не починала формуватись.

Ще одним рецидивом минулого стала повна практична не-підготовленість керівників та спеціалістів сільського господарства до роботи у принципово нових умовах. Найбільш відстаюю від зарубіжних аналогів була і залишається вітчизняна практика управління, зосереджена на матеріально-технічній базі підприємств. На жаль, стереотипи керівництва з минулого «автоматично» перейшли на нові умови господарювання. Недооцінювання людського фактору як передумови ефективного використання матеріальних ресурсів у виробництві, є однією із першопричин тих ускладнень та їх соціально-економічних наслідків, які проявилися і продовжують поглиблюватись в аграрному секторі економіки.

Друга група причин сучасної агропродовольчої кризи в Україні пов'язана з відсутністю чіткої, стратегічно зорієнтованої аграрної політики уряду. З 1992 року законодавчою та виконавчою владою було прийнято низку правових актів, які значно ліберлізували виробничо-господарські відносини на селі. Такі політичні акції держави, як денационалізація землі, визнання рівності приватної та державної власності, гарантії розвитку одночасно з колгоспами інших організаційно-правових структур на селі важко переоцінити. Саме вони у своїй сукупності визначатимуть подальший розвиток не лише земельних відносин, але й всього сільськогосподарського виробництва.

Разом з тим перетворювальний процес на селі не можна назвати стратегічно зорієтованим і за багатьма критеріями цей процес не відповідає категорії «аграрна реформа» (8, С.30). Аграрна реформа як соціально-політичний акт повинна мати чітко визначену кінцеву мету, календарні строки та етапи здійснення. Така мета жодним органом державної влади ще не сформульована і не проголошена. Стратегічна мета аграрної реформи повинна бути комплексною, включати в себе політичні, правові, соціальні та економічні складові, які повинні дати чітку відповідь на запитання щодо того, яким Україна бачить своє сільське господарство не тільки в найближчій, але й у більш віддаленій перспективі. Тобто, ця мета повинна визначати, який суспільний устрій передбачається побудувати на селі, які вирішальні фактори реформи, яка роль сільського господарства в економічному відродженні держави.

Саме прорахунки в інтелектуальному забезпеченні політики реформування аграрної сфери, неадекватне розуміння новітніх західних моделей економічного росту спричинили хитання уряду від ринково-романтичних (розподіл майна на паї) до ретро-соціалістичних (збереження колгоспів) «рецептів» трансформації українського села. Розбалансованість дій уряду, підсилювана політичним протистоянням щодо аграрних реформвань, викликає ще більшу недовіру у селян і спричиняє низькі темпи здійснюваних перетворень.

Стає очевидним той факт, що першопричиною сучасної аграрної кризи є людський фактор, а саме соціально-психологічна та освітня невідповідність селян (рівень людського капіталу) та політико-правове забезпечення реформ (результат діяльності людського капіталу вищого рівня). Решта причин є похідні від названих.

Для успішного реформування економіки в Україні потрібно переосмислення ролі людського капіталу в економічному розвитку країни. Більше того, для одержання швидких та відносно дешевих результатів необхідна зміна ставлення до галузей, які створюють та формують людський капітал, у першу чергу – освіти та охорони здоров'я, а також зміна практики управління вже проінвестованих людських ресурсів. Багато держав, які не володіють запасами сировинних ресурсів (Японія, Тайвань, Корея) досягли значних успіхів у піднесенні економіки завдяки тому, що обрали стратегією свого розвитку інвестиції в інтелект людини та на використання цього інтелекту для потреб ринку.

У постсоціалістичних країнах у перехідний період найбільший приріст ВВП досягається за рахунок інвестицій в освіту. Враховуючи той факт, що технічні та технологічні можливості української економіки практично вичерпані, переорієнтація на інвестиції в людський капітал для України матиме надзвичайну вагу. Навчанням та перепідготовкою повинно бути охоплено якомога більше економічно активного населення, як молоді, так і осіб старше 35 років. Підвищення освітнього рівня населення означає збільшення людського капіталу.

Сільське населення порівняно в гіршому стані за інформованістю, можливостями самоосвіти, тому питання організації перенавчання сільських працівників стоїть надзвичайно гостро.

Таблиця 1.

Розподіл робітників та службовців за рівнем освіти та доходу, зайнятих у матеріальних галузях економіки Рівненщини (6, С.264, 291)

Галузі економіки	Чисельність штатних працівників на 1.01.1998	З них мають освіту, в % до загальної чисельності			Середньомісячна заробітна плата
		I – II рівень акредитації	III – IV рівень акредитації	Разом	
Сільське господарство	93,2	8,3	3,5	11,8	60
Промисловість	88,9	16,6	10,3	26,9	137
Транспорт	19,0	13,1	7,5	20,6	136
Зв'язок	6,4	24,0	8,1	22,1	178
Будівництво	21,1	15,5	8,7	24,2	138
Торгівля	14,6	38,6	11,6	50,2	114
Громадське харчування	3,6	32,6	6,4	39,0	79
Матеріально-технічне постачання та збут	1,5	18,5	15,5	34,0	123
Заготівлі	1,9	27,1	7,3	34,4	139
Всього по галузях матеріального виробництва	250,2	14,9	7,1	22,0	134

Приведені в таблиці дані свідчать, що по чисельності зайнятих, аграрний сектор є найбільшим серед галузей матеріального виробництва Рівненщини, однак лише 8,3 відсотка сільськогосподарських працівників мають середньо-спеціальну освіту і 3,5 відсотка – вищу освіту. Як бачимо, рівень освіченості зайнятих у сільському господарстві є набагато нижчим, ніж в інших галузях економіки. Враховуючи низький рівень доходів сільськогосподарських працівників, можливості самоосвіти в них вкрай обмежені.

Саме цей фактор викликає серйозні труднощі, пов'язані із сприйняттям значною кількістю сільського населення здійснюваних урядом реформ, а також сучасних ринкових концепцій. Ці концепції аж ніяк не вписуються в рамки марксистської теорії, на основі якої був сформований світогляд у більшості сільського населення. Ці заходи повинні бути спрямовані на проведення комплексної просвітницької роботи серед населення з метою формування сприятливого ставлення до приватного підприємництва, надання початкових знань та навичок із ведення власної справи, організацію навчання та підвищення кваліфікації управлінських кадрів у сільському господарстві.

Позитивний досвід роботи в цьому напрямку є на Рівненщині, де створена сітка центрів з підтримки розвитку малого та середнього підприємництва. Бізнес-центри організовують корот-

котермінові навчання для бажаючих зайнятись власним підприємством, проводять маркетингові та соціологічні дослідження, надають практичну допомогу для діючих та новостворюваних підприємств, зокрема в розробці бізнес-планів на отримання кредитів та організації йно-консультаційному супроводі інвестиційних проєктів. Разом з тим, потужність бізнес-центрів не дає можливості проводити активну діяльність серед сільського населення.

Крім того, передумовою успіху в ринкових реформуваннях є успішна робота управлінських кадрів усіх рівнів. Це є своєрідний людський капітал вищого рівня. Тому застосування сучасних західних методологій та методик менеджменту людських ресурсів, переосмислення ролі людей в економічній системі дасть можливість для України значно підвищити ефективність виробництва без значних капіталовкладень. Раціональне використання вже створеного людського капіталу рівнозначне його збільшенню, а саме постійне збільшення людського капіталу є першоджерелом стійкого росту економіки країни.

1. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку (1990-2000) / За редакцією Саблуна П.Т., Дем'яненка М.Я., Кропивка М.Ф. – К., 1999.
2. Гесць В., Степанкова Т., Кваснюк Б., Кирєєв С., Гаврилюк О. Від кризи до росту. – К., 1995.
3. Кноринг В.И. Искусство управления. – М., 1997.
4. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління. – К., 1998.
5. Тодаро М. Экономическое развитие. – М., 1997.
6. Статистичний щорічник області за 1997 рік. – Рівне, 1998.
7. Уроки реформ. За матеріалами міжнародної конференції. – К., 1995.
8. Юрчишин В. Аграрні перетворення в Україні. Небезальтернативний погляд на проблему. – К., 1999.
9. Юшин В.П. Руководство по интенсивному развитию организаторских способностей руководителей. – Луцьк, 1998.